

۲۰۰۱۳۲۲
۹۷/۹/۱۳

شرح فارسی کافیه ابن حاجب

اثر

محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی

تصحیح و تعلیق

دکتر محمد حسن فؤادیان

(دانشیار دانشگاه تهران)

جلیل حاجی پور طالبی

شماره مسلسل ۹۶۰۱

شماره انتشار ۳۹۶۲

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: حائری مازندرانی، محمدصالح، ۱۲۵۸-۱۳۵۰، توشیحگر
عنوان و نام پدیدآور	: شرح فارسی کافیه ابن حاجب/ اثر محمدصادق بن محمدصالح مازندرانی؛ تصحیح و تعلیق محمدحسن فؤادیان، جلیل حاجی پور طالبی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۴۹۸ ص.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۹۶۲.
شابک	: 978-964-03-7172-5
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۷۷.
موضوع	: نمایه.
عنوان فرارادی	: الکافیه. فارسی. شرح
موضوع	: ابن حاجب، عثمان بن عمر، ۶۴۶-۵۷۰ ق. الکافیه-- نقد و تفسیر
موضوع	: زبان عربی-- نحو
شناسه افزوده	: فؤادیان، محمدحسن، ۱۳۳۸- مصحح
شناسه افزوده	: حاجی پور طالبی، جلیل، ۱۳۶۹- مصحح
شناسه افزوده	: ابن حاجب، عثمان بن عمر، ۶۴۶-۵۷۰ ق. الکافیه. شرح
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده بندی کنگره	: ۳۹۷ ۲۰۲۱۵ ک ۴۱/ الف ۶۱۴۱ PJ
رده بندی دیویی	: ۴۹۲.۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۴۰۲۳۶

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل های pdf، لوح فشرده، یازنویس در وبلاگ ها، سایت ها، مجله ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: شرح فارسی کافیه ابن حاجب
تألیف: محمدصادق بن محمدصالح مازندرانی
تصحیح و تعلیق: دکتر محمدحسن فؤادیان- جلیل حاجی پور طالبی
نوبت چاپ: اول
تاریخ انتشار: ۱۳۹۷
شمارگان: ۱۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مصححان است»

پها: ۵۰۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
پست الکترونیک: press @ ut. ac. ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

۱.....	کلیات.....
۱.....	مقدمه مصححین.....
۱.....	علم نحو.....
۲.....	نگاهی به زندگی ابن حاجب نحوی.....
۳.....	آثار ابن حاجب.....
۳.....	الف - صرف و نحو.....
۴.....	ب - عروض.....
۵.....	ت - فقه و اصول.....
۱۴.....	شیوه تحقیق و تصحیح نسخه.....
۱۹.....	شرح فارسی کتاب کافیہ ابن حاجب.....
۱۹.....	ابن حاجب (۶۴۶-۵۷۰ هـ).....
۱۹.....	محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی (۱۱۳۵ هـ).....
۲۱.....	مقدمه شارح.....
۲۲.....	موضوع علم نحو.....
۲۳.....	الکلمة.....
۲۶.....	أقسام الكلمة.....
۲۸.....	الکلام.....
۳۰.....	تعريف الإسم.....
۳۲.....	المعرب و المنبئی.....
۳۴.....	الإعراب و سببه.....
۳۵.....	انواع الإعراب.....
۳۶.....	العامل.....

۳۶.....	الأسماء المعربة وإعرابها.....
۳۹.....	الإعراب التقديري.....
۴۱.....	غيرُ المَصْرُف.....
۴۱.....	علل منع الصرف.....
۴۳.....	صرف الممنوع من الصَّرف.....
۴۵.....	العدل.....
۴۸.....	الوصف.....
۵۰.....	الثَّانِي: المانع من الصرف.....
۵۳.....	المعرفة.....
۵۳.....	العُجْمَة.....
۵۵.....	الجمع.....
۵۹.....	التَّرْكِيب.....
۶۱.....	الإِسْمُ المَخْتُم بِالْأَلْف.....
۶۱.....	وزن الفعل.....
۶۲.....	تنكيرُ الممنوع من الصَّرف.....
۶۴.....	تنكير نحو «أحمر» و وجوه الخلاف فيه.....
۶۷.....	المرفوعات.....
۶۹.....	تعريف المرفوعات.....
۶۹.....	الْفَاعِلُ.....
۷۰.....	مرتبة الفاعل.....
۷۱.....	الترتيب بين الفاعل و المفعول.....
۷۳.....	وجوب تأخير الفاعل.....
۷۴.....	جواز حذف الفعل و وجوبه.....
۷۷.....	التَّنَازُع.....
۷۸.....	إختيار البصريين و الكوفيين.....
۷۸.....	أثر إعمال الثاني.....
۷۹.....	إعمال الأول.....

.....	نائب الفاعل	٨٢
.....	المبتدأ والخبر	٨٥
.....	التقديم في المبتدأ	٨٧
.....	مسوغات الابتداء بالذكرة	٨٧
.....	كُونُ الخبرِ جملةً	٩٠
.....	الخبرُ المقدَّرُ	٩١
.....	وجوب تقديم المبتدأ	٩١
.....	تقديمُ الخبرِ وُجْهًا	٩٢
.....	تعدد الخبر	٩٤
.....	اقترانُ الخبرِ بالفاء	٩٤
.....	جوازُ وجوب حذف المبتدأ أو الخبر	٩٦
.....	خبر إنَّ وأخواتها	٩٩
.....	خبر «لا» النافية للجنس	١٠٠
.....	اسم «ما و لا» المشبَّهين بـ «ليس»	١٠١
.....	المنصوبات	١٠٣
.....	تعريف المنصوبات	١٠٥
.....	المفعول المطلق	١٠٥
.....	أنواعُ المفعولِ المطلقِ وَ حكمُهُ	١٠٦
.....	حذف العامل في المفعول المطلق	١٠٧
.....	المصدر التَّفصيلي	١٠٩
.....	المصدر التشبيهي	١١٠
.....	المصدر المؤكِّد لِنَفْسِهِ	١١١
.....	المصدرُ المؤكِّد لغيره	١١١
.....	المصادرُ المثناة للتكرير	١١٢
.....	المفعولُ بِهِ	١١٣
.....	تقديم المفعول على الفعل	١١٤
.....	حذفُ عامل المفعول	١١٥

۱۱۶.....	المنادی.....
۱۱۶.....	حكم المنادی المفرد المعرفة.....
۱۱۷.....	المنادی المفرد مع لام الإستغاثه.....
۱۱۹.....	توايغ المنادی.....
۱۲۳.....	نداء المعرف بالألف و اللام.....
۱۲۷.....	ترخييم المنادی.....
۱۲۸.....	ما يمحذف... الترخم.....
۱۳۰.....	حكم حر الرجم بعد الحذف.....
۱۳۱.....	المنذوب وحكمه في الرجم.....
۱۳۲.....	إلحاق أحرف العلة بآخر المنذوب.....
۱۳۴.....	حذف حرف النداء.....
۱۳۶.....	ما أضمر عاملة على شريطة التفسير.....
۱۳۹.....	ترجيح الرفع.....
۱۴۰.....	ترجيح النصب.....
۱۴۲.....	تساوي الرفع و النصب.....
۱۴۳.....	وجوب النصب.....
۱۴۴.....	صورة ليست من باب الإشتغال.....
۱۴۷.....	التحذير.....
۱۴۹.....	المفعول فيه.....
۱۵۱.....	حذف عامل المفعول فيه.....
۱۵۱.....	المفعول له.....
۱۵۳.....	شرط نصب المفعول له.....
۱۵۵.....	المفعول مفعه.....
۱۵۷.....	الحال.....
۱۶۰.....	العامل في الحال.....
۱۶۰.....	شروط الحال.....
۱۶۳.....	تقدم الحال على العامل و على صاحب الحال.....

الجملة الحالية	١٦٥
حذف العامل في الحال	١٦٨
التَّمييز	١٦٩
تمييز المفرد	١٧٠
تمييز النسبة	١٧٣
مطابقة التَّمييز لما هو له	١٧٥
تقدّم التَّمييز	١٧٧
المستثنى	١٧٨
أحكام المجرى	١٧٩
جواز النصب، وترجيح الأبدان	١٨٢
الإستثناء المفرغ	١٨٢
تعدُّر البدل على اللفظ	١٨٤
الإستثناء بـ «غير» و سائر أدوات الإستثناء	١٨٦
إستعمال «غير» في الإستثناء	١٨٧
اعراب سوى و سواء	١٨٩
خير كان و أخواتها	١٩٠
جواز حذف «كان» و وجوبه	١٩٠
إسم إنَّ و أخواتها	١٩٢
إسم لا التَّافئة للجنس	١٩٢
تكرار «لا» و أوجه الإعراب فيها	١٩٤
دخول الهمزة على «لا» التَّافئة للجنس	١٩٦
التَّعْثُ و العطف بعد اسم «لا»	١٩٦
إستعمال «لا أبأله» و أمثالها	١٩٨
حذف اسم «لا»	١٩٩
خير «ما» و «لا» المشبَّهتين بـ «ليس»	١٩٩
المجرورات	٢٠١
تعريف المجرورات	٢٠٣

٢٠٤	تقدير حرف الجر.....
٢٠٤	الإضافة المعنوية.....
٢٠٦	الإضافة اللفظية.....
٢١٠	إضافة الموصوف إلى الصفة و عكسها.....
٢١٣	المضاف إلى ياء المتكلم.....
٢١٥	الأسماء الستة مع ياء المتكلم.....
٢١٩	التوابع.....
٢٢١	التوابع.....
٢٢٢	التعش.....
٢٢٤	وصف النكرة بالجدوة.....
٢٢٥	التعش الحقيقي و السببي.....
٢٢٧	شرط الموصوف.....
٢٢٨	نعت إسم الإشارة.....
٢٢٩	المعطوف بالحرف.....
٢٣٤	التوكيد.....
٢٣٤	التوكيد اللفظي.....
٢٣٥	التوكيد المعنوي.....
٢٣٧	التأكيد بـ«كل» و «أجمع».....
٢٣٧	تأكيد الضمير المتصل.....
٢٣٨	ترتيب ألفاظ التأكيد.....
٢٣٨	البديل.....
٢٤٠	صوّر التطابق و التخالّف بين البديل و المبدل منه.....
٢٤٠	تدلّ الظاهر من الضمير و عكسه.....
٢٤١	عطف البيان.....
٢٤٣	المبني.....
٢٤٥	تعريف المبني.....
٢٤٧	الأسماء المبنية.....

المضمر	٢٤٧
أنواع الضمير من حيث الإعراب	٢٤٨
مواضع إستتار الضمير	٢٥٠
امتناع الفصل مع امكان الوصل	٢٥٠
جواز الفصل و الوصل في الضمائر	٢٥٢
حكم الضمير بعد «كان» و «لولا» و «عسى»	٢٥٣
نون الوقاية	٢٥٤
ضمير الفاعل	٢٥٥
ضمير الشأن و القصة	٢٥٦
إسم الإشارة	٢٥٧
الموصول	٢٥٩
الفاظ أسماء الموصولة	٢٥٩
الإخبار بالذي و بالألف و ادم	٢٦١
مواضع تعدد الإخبار بـ«الذي»	٢٦٢
«ما» الإسمية و أوجه استعمالها	٢٦٣
أوجه استعمال «من»	٢٦٤
أوجه استعمال «أى»	٢٦٤
أوجه استعمال «ماذا» و إعرابها	٢٦٦
أسماء الأفعال	٢٦٦
وزن «فعلال»	٢٦٧
أسماء الأصوات	٢٦٨
المركبات	٢٦٩
الكتابات	٢٧١
«كم» الإستفهامية و الخبرية	٢٧٢
إعراب «كم» الخبرية و الإستفهامية	٢٧٢
حذف التمييز	٢٧٥
الظروف	٢٧٦

٢٧٧	الظُرُوفُ المضافة إلى الجُمْلَةِ
٢٧٨	استعمال «إِذْ» و «إِذَا»
٢٧٩	استعمال «أَيْنَ، أُنَى، أَيَّانَ، مَتَى و كَيْفَ»
٢٨٠	استعمال «مُنْذُ» و «مُنْذُ»
٢٨٢	استعمال «لَدَى» و «لَدُنْ»
٢٨٢	استعمال «فُطُ» و «عَوْضُ»
٢٨٣	بناءُ الظُرُوفِ المضافة إلى الجُمْلَةِ و إعرابها
٢٨٥	المعرفة و التكرار
٢٨٧	المعرفة
٢٨٧	أقسام المعارف
٢٨٩	العلم
٢٨٩	أعرف المعارف
٢٩٠	التكرار
٢٩١	أسماء العدد
٢٩٣	تعريف أسماء العدد
٢٩٤	استعمال أعداد ١-١٠
٢٩٤	أعداد ١١-١٩
٢٩٥	عشرون و أخواتها
٢٩٥	الأعداد فوق العشرين
٢٩٦	تمييز الأعداد
٢٩٨	الواحد و الإنسان لا يُمَيَّزَان
٢٩٩	الإشتقاق من ألفاظ العدد
٣٠٣	المذكر و المؤنث
٣٠٥	تعريف المؤنث
٣٠٥	المؤنث الحقيقي و اللفظي
٣٠٦	إسناد الفعل إلى المؤنث
٣٠٧	المثنى

۳۰۸	تثنية المقصور و الممدود
۳۱۱	المجموع
۳۱۳	تعريف المجموع
۳۱۵	شرط جمع المذكر السالم
۳۱۷	الملحق بجمع المذكر
۳۱۷	جمع المؤنث السالم
۳۱۸	جمع التذكير
۳۲۱	شبه الفعل من الأسماء
۳۲۳	المصدر
۳۲۵	اسم الفاعل
۳۲۶	عمل اسم الفاعل
۳۲۷	صتيغ المبالغة و عملها
۳۲۸	اسم المفعول
۳۲۹	الصفة المشبهة
۳۳۰	صيغة الصفة المشبهة و عملها
۳۳۳	اسم التفضيل
۳۳۴	شروط صوغ اسم التفضيل
۳۳۵	أوجه استعمال اسم التفضيل
۳۳۷	عقل اسم التفضيل
۳۴۳	الفعل
۳۴۵	تعريف الفعل
۳۴۵	خواص الفعل
۳۴۶	الماضي
۳۴۷	المضارع
۳۴۸	إعراب فعلي المضارع
۳۵۰	رفع المضارع و عامله
۳۵۱	نصب المضارع

۳۵۳	فعل المضارع بعد حتى
۳۵۵	فعل المضارع بعد «لام كي» و «لام الجحود»
۳۵۵	فعل المضارع بعد حروف العطف
۳۵۷	إضمار «أن» بعد حروف العاطفة وإظهارها
۳۵۷	أدوات الجزم
۳۵۹	جواز الفعل الواحد
۳۵۹	أدوات الشرط
۳۶۰	الفاء في جواز الشرط
۳۶۱	إذا الفجائية في جواز الشرط
۳۶۱	جزم المضارع في باب الرفع
۳۶۲	الأمر
۳۶۴	فعل ما لم يُسم فاعله
۳۶۶	المتعدي و غير المتعدي
۳۶۷	أفعال الثلوث
۳۶۸	خصائص أفعال الثلوث
۳۷۲	الأفعال الناقصة
۳۷۳	أحكام الأفعال الناقصة
۳۷۶	تقديم خبر الأفعال الناقصة على اسمها
۳۷۸	أفعال المقاربة
۳۸۴	أفعال التعجب
۳۸۷	أفعال المدح و الذم
۳۹۳	تعريف الحرف
۳۹۳	حروف الجزم
۳۹۴	«من» و معناها
۳۹۵	«إلى» و «حتى»
۳۹۵	«في» و «الباء»
۳۹۶	«اللام»

۳۹۷	رُبَّ و مِيزَانُهَا
۳۹۹	أَحْرُفُ الْقَسَمِ
۴۰۰	«عَنْ» و «عَلَى» و «كَافٍ»
۴۰۱	«مُذَّ» و «مُذُّ»
۴۰۲	«حَاشَا» و «خَلَا» و «عَدَا»
۴۰۲	الْحُرُوفُ الْمَشْبَهَةُ بِالْفِعْلِ
۴۰۴	مَوَاضِعُ كَسْرِ هَمْزَةِ «إِنَّ» وَ فَتْحِهَا
۴۰۶	الْعَطْفُ عَلَى اسْمِ «إِنَّ» وَ أَخَوَاتُهَا
۴۰۹	تَخْفِيفُ «إِنَّ» الْمَكْسُورَةِ وَ الْمَفْتُوحَةِ
۴۱۱	«كَأَنَّ» وَ «كَأَنَّ» «لَيْتَ» «لَعَلَّ»
۴۱۲	الْحُرُوفُ الْعَاطِفَةُ
۴۱۳	«أَوْ» وَ «إِمَّا» وَ «أَمْ»
۴۱۶	«لَا» وَ «بَلْ» وَ «لَكِنْ»
۴۱۸	حُرُوفُ التَّنْبِيهِ
۴۱۸	حُرُوفُ الْبَدَاءِ
۴۱۸	حُرُوفُ الْإِجْبَابِ
۴۲۰	حُرُوفُ الزِّيَادَةِ
۴۲۴	حُرُوفُ التَّفْسِيرِ
۴۲۶	حُرُوفُ الْمَصْدَرِ
۴۲۷	حُرُوفُ التَّحْظِيزِ
۴۲۸	حَرْفُ التَّوَقُّعِ
۴۳۰	حُرُوفُ الْإِسْتِفْهَامِ
۴۳۵	حُرُوفُ الشَّرْطِ
۴۳۶	اجْتِمَاعُ الشَّرْطِ وَ الْقَسَمِ
۴۳۸	حَرْفُ التَّفْصِيلِ
۴۴۰	حَرْفُ الرَّدْعِ
۴۴۰	حَرْفُ التَّأْنِيثِ

٤٤١	التَّنْوِين
٤٤٣	نُونُ التَّأْكِيدِ
٤٤٩	ملحقات
٤٥١	تعريف الكلمة و الكلام
٤٥١	الإسم
٤٥٢	الفعل
٤٥٢	المعرب و المبني
٤٥٣	إعراب
٤٥٤	الكلام في المعرفة و التَّكْوِين
٤٥٧	الكلام في المرفوعات
٤٥٧	المبتدأ و الخبر
٤٥٨	أفعال الناقصة
٤٥٩	«ما و لا» مشتبهات بـ «ليس»
٤٥٩	أفعال المقاربة
٤٥٩	الأحرف المشبهة بالفعل
٤٦٠	«لا» النافية للجنس
٤٦٣	فهرست آیات
٤٦٩	فهرست اشعار
٤٧٥	فهرست أعلام
٤٧٧	فهرست منابع و مآخذ

کلیات

مقدمه مصححین

تألیفات بسیاری از دانشمندان قرون گذشته ایران اسلامی در گنجینه‌های ارزشمند نسخه‌های خطی، لبریز اشتیاق دیدار دانش پژوهان امروز است. این نسخه‌ها در حقیقت کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت‌نامه ما ایرانیان است. و بر عهده هر نسلی است که این میراث پر ارج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی پیشینیان خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزند؛ زیرا تمدن‌های کنونی، جینه‌های عظیمی از دانش بشری می‌باشند که حاصل تلاش دانشمندان و محققان بزرگی است که در دل زمانه جا ماندگار شده‌اند. شماری از این نسخه‌ها مورد توجه متاخران قرار گرفته و تحولی شگرف در حیطه‌های مختلف علمی و فرهنگی و ... بوجود آورده و شمار دیگری مغفول و مهجور مانده و هنوز در برخی از کتابخانه‌ها کنج خلوت گزیده‌اند. دست‌نوشته‌های متون قدیمی ایران میراث مکتوبی هستند که دربردارنده اموال معنوی و منقول حوزه تمدن اسلامی است.

کتاب کافیه ابن حاجب یکی از ارزشمندترین آثار در علم نحو است و از دیر باز مورد توجه دانشمندان نحو بوده است. این کتاب به دلیل شمیمی در موضوع خود در طول سالیان دراز مورد توجه قرار گرفته و آنرا شرح کرده‌اند و شرح‌های بسیاری بر آن نوشته‌اند که اکثر آن شرح‌ها به عربی است ولی ضرورت استفاده از این کتاب، عالمان این فن را به ترجمه و شرح فارسی آن نیز واداشته است که ترجمه و شرح ارزشمند محمد هادی مازندرانی از جمله این شرح‌ها می‌باشد که در این کتاب به بررسی آن پرداخته‌ایم. امید آن می‌رود که این کتاب به عنوان یک مرجع فارسی در قواعد نحو عربی مورد توجه و استفاده پژوهشگران و دانشجویان این حوزه قرار بگیرد.

علم نحو

علم نحو^۱ به بررسی ساختار جمله، قواعد تشکیل آن، جایگاه کلمات در جمله و نقش آنها می‌پردازد تا کلام و مقصود گوینده از طریق روابط میان کلمات و به وسیله حرکات اعرابی فهمیده شود. ابن جتنی درباره تعریف نحو و هدف آن می‌گوید: «نحو یعنی گرایش به قواعد کلام عرب در اعراب، تثنیه، جمع، تصغیر، تکسیر، اضافه، نسبت، ترکیب و غیره است تا غیر عرب در فصاحت کلام به زبان عرب پیوندد و

۱. از ریشه «نَحَا نَحْوًا الشَّيْءُ» او الیه: به سوی آن متمایل شد، قصد آن را کرد. (ابن منظور، ۱۴۲۶، ذیل ماده نحو).